

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΖΩΗ
ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΩΝ.
ΜΙΑ ΑΣΥΜΠΤΩΤΗ ΣΧΕΣΗ

Έμμη Φρονίμου

Η διερεύνηση των παραμέτρων που επηρεάζουν τη σχέση μεταξύ προσωπικής, οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής των ελληνίδων δικαστικών λειτουργών (δικαστών και εισαγγελέων) είναι το αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Ειδικότερα διερευνώνται οι δυσκολίες, οι ανάγκες, οι επαγγελματικές φιλοδοξίες και οι προσδοκίες, καθώς και οι στρατηγικές, τις οποίες τα δρώντα υποκείμενα επιλέγουν να μεταχειριστούν για να υπερβούν τη διχοτομική αντίθεση οικογένεια-εργασία, στην έμφυλη διάστασή της. Για το σκοπό αυτό πραγματοποιήθηκαν, με την τεχνική της χιονοστιβάδας (snowball), δέκα ημικατευθυνόμενες συνεντεύξεις σε εννέα δικαστίνες και μία εισαγγελέα παραγωγικής ηλικίας, με ένα τουλάχιστον ανήλικο παιδί, μέσα στους μήνες Απρίλιο και Μάιο του 2016. Έγινε, επίσης, και μία ενδέκατη συνέντευξη με πληροφόρητρια-κλειδί, μέλος του συνδικαλιστικού οργάνου της Ένωσης Δικαστών και Εισαγγελέων, κατά τη διάρκεια της οποίας εκτέθηκαν όλα τα σημαντικά προβλήματα του κλάδου και ιδιαίτερα εκείνα που απασχολούν τις γυναίκες δικαστές και εισαγγελείς. Αξίζει να αναφέρω ότι, όλων των παραπάνω συνεντεύξεων, είχε προηγηθεί μία ακόμα πολύωρη πιλοτική συνέντευξη, που έγινε στο σπίτι μου, με δικαστίνα του φιλικού μου περιβάλλοντος, σε μία προσπάθεια να αποκτήσω μία πρώτη συνολική εικόνα του αντικειμένου, να αναγνωρίσω κάποια κρίσιμα σημεία και να διαμορφώσω ανάλογα τα προς συζήτηση θέματα στον οδηγό συνέντευξης που είχα προσχεδιάσει. Το υλικό που προέκυψε από την έρευνα ήταν ιδιαίτερο πλούσιο, ωστόσο για τις ανάγκες του παρόντος κειμένου έγινε επιλογή να παρουσιαστεί ένα μέρος του.

Οι ηλικίες των δικαστικών λειτουργών με τις οποίες πραγματοποίησα συνέντευξη κυμαίνονταν μεταξύ 38 και 51 ετών. Συγκεκριμένα, μία μόνον ήταν 38 ετών και επίσης μία ήταν 51 ετών. Οι υπόλοιπες οκτώ ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα μεταξύ 40 και 49 ετών. Σε σχέση με τα παιδιά οι μισές συνομιλήτριές μου είχαν από δύο παιδιά, ενώ τρεις από αυτές είχαν μοναχοπαίδια. Υπήρχαν και δύο περιπτώσεις που ήταν τρίτεκνες, η μία από δίδυμα. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα περισσότερα παιδιά (10) ήταν πολύ νεαρής ηλικίας, κάτω των 9 ετών, ενώ η ηλικία των υπολοίπων παιδιών (7) κυμαινόταν μεταξύ 11 και 17 ετών. Όσον αφορά το βαθμό των συνομιλητριών μου οι τρεις ήταν Εφέτες, δύο ήταν Πρόεδροι Πρωτοδικών, τέσσερις ήταν Πρωτοδίκες και μια Εισαγγελέας Πρωτοδικών. Οι μισές συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στα γραφεία των Δικαστηρίων της Ευελπίδων. Μία συνέντευξη έγινε στο Εφετείο Αθηνών, δύο δικαστίνες μου ζήτησαν να πάω στο σπίτι τους γιατί είχαν μικρά παιδιά και δύο εξέφρασαν την επιθυμία να έλθουν στο ΕΚΚΕ.

1. Η είσοδος στο ερευνητικό πεδίο

Σχεδίασα την είσοδό μου στο ερευνητικό πεδίο ακολουθώντας τα υποκείμενα της έρευνάς μου στους δικούς τους χώρους. Προσκεκλημένη σε επιστημονικό συνέδριο με παρουσία πολλών δικαστών είχα την ευκαιρία να συστηθώ από φίλη δικαστίνα σε άλλες συναδέλφους της. Κατά τη διάρκεια του ολοήμερου συνεδρίου είχα την δυνατότητα να μιλήσω με μερικές από αυτές για την έρευνα και να ρωτήσω, όσες πληρούσαν τα ηλικιακά και οικογενειακά κριτήρια, αν επιθυμούσαν να συμμετάσχουν. Η ανταπόκρισή τους υπήρξε πολύ θετική. Μερικές μάλιστα πρότειναν, και πριν ακόμα τους το ζητήσω, να μου συστήσουν και άλλες συναδέλφους τους που βρισκόntonτουσαν ήδη εκεί ή που σκόπευαν να επικοινωνήσουν μαζί τους την επόμενη μέρα. Ανταλλάξαμε τηλεφώνω με τέσσερις δικαστίνες και σε σύντομο χρονικό διάστημα αρχίσαμε τις πρώτες συνεντεύξεις. Κατά τη διάρκεια αυτών των πρώτων επαφών και μετά το τέλος της συνέντευξης, οι συνομιλήτριές μου έδιναν στοιχεία επικοινωνίας και για άλλες συναδέλφους τους, στις οποίες είχαν ήδη μιλήσει ή τις έπαιρναν τηλεφώνω ακόμα και εκείνη τη στιγμή, για να τους προτείνουν να συμμετάσχουν στην έρευνα.

Έτσι, με την τεχνική της χιονοστιβάδας, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα είχα τη δυνατότητα να συμπληρώσω τον αριθμό των συνομιλητριών μου για τις δέκα συνεντεύξεις που απαιτούνταν. Στις τηλεφωνικές μου προσπάθειες επικοινωνίας λίγες φορές χρειάστηκε να επιμείνω. Συνήθως οι κλήσεις μου έπαιρναν απάντηση είτε άμεσα, είτε σε σύντομο χρονικό διάστημα. Επακολουθούσαν «διαπραγματεύσεις» για να βρεθεί ημέρα με αρκετό διαθέσιμο χρόνο και να οριστεί ο τόπος της συνέντευξης σε χώρο ήσυχο και δίχως την παρουσία τρίτων προσώπων. Οι περισσότερες συνεντεύξεις κύλησαν χωρίς σημαντικές διακοπές. Μερικές είχαν ολιγόλεπτες παύσεις για να δοθούν τηλεφωνικές οδηγίες ή να παραληφθούν έγγραφα και μία φορά χρειάστηκε να βγω απ' το γραφείο για δεκαπέντε λεπτά, μέχρι να ολοκληρωθεί μια σύντομη ανακριτική διαδικασία. Ωστόσο, σάθηκα, σε γενικές γραμμές, ιδιαίτερα τυχερή από την άποψη του διαθέσιμου χρόνου των συνομιλητριών μου, γιατί η πολύμηνη απεργία των δικηγόρων είχε κατά πολύ μειώσει το φόρτο δουλειάς των δικαστηρίων, εκείνο το χρονικό διάστημα, γεγονός που έκανε τα πράγματα ευκολότερα για τον δικό μου στόχο.

Πριν από τη συνέντευξη εξήγησα προφορικά σε κάθε συνομιλήτριά μου το περιεχόμενο της έρευνας προσκομίζοντας κι ένα αντίγραφο της επίσημης επιστολής των υπευθύνων του ερευνητικού έργου από πλευράς ΕΚΚΕ, υπογεγραμμένο και με τα δικά μου στοιχεία, ως υπεύθυνης για τη μελέτη της δικής τους περίπτωσης. Ζήτησα την άδεια να χρησιμοποιήσω μαγνητόφωνο, τονίζοντας ιδιαίτερα την απόλυτη ανωνυμία της συνέντευξης και παρακάλεσα να μην ειπωθεί το όνομα τους όταν αρχίσει η καταγραφή, την οποία ξεκινούσα η ίδια, αναφέροντας πριν από το ερώτημα, τον αριθμό της συνέντευξης που αντιστοιχούσε στο εκάστοτε όνομα και υπήρχε καταχωρημένο σε ξεχωριστό κατάλογο. Με εξέπληξε το γεγονός ότι αρχικά δεν φάνηκε να νοιάζονται ιδιαίτερα για την ανωνυμία ή τη χρήση μαγνητοφώνου, ούτε και για τη διαβεβαίωσή μου ότι δεν θα γνώριζαν άλλες συνάδελφοί τους από ποιές έπαιρνα συνέντευξη. Στη συνέχεια, ωστόσο, όταν η κουβέντα προχωρούσε σε πολύ προσωπικές ακόμα και επώδυνες εξομολογήσεις, είχα την αίσθηση ότι αυτή η διαβεβαίωσή μου για απόλυτη εμπιστευτικότητα μέτρνησε ιδιαίτερα. Μόνον σε μία περίπτωση, δικαστίνα εκδήλωσε δυσφορία για την καταγραφή της συνομιλίας στο μαγνητόφωνο, η οποία πείστηκε και δέχτηκε τελι-

κά. Εν τούτοις ήταν εμφανές ότι δεν εκφραζόταν ελεύθερα και έδινε λιγόλογες, προσεκτικά διατυπωμένες απαντήσεις. Γι' αυτό κι ήταν η μόνη συνέντευξη που έκανα με διάρκεια μόνο μιας ώρας. Όλες οι άλλες συνεντεύξεις διήρκεσαν περίπου δύο ώρες η κάθε μία, κάποιες φορές και περισσότερο.

2. Με μια αναστοχαστική διάθεση

Την πρώτη επαφή, πριν αρχίσει η συνέντευξη, διέκρινε μια αμυγδαλιά που εκδηλώνονταν εξίσου κι από τις δύο πλευρές. Τη διαχειριστήκαμε ωστόσο, με χιούμορ, παραγγελίες καφέ και κάποια κουβεντούλα. Οι συνομιλήτριές μου έδειχναν ενδιαφέρον για την επιστημονική μου ειδικότητα, για την εγκληματολογία, που για πολλές αποτελούσε αγαπημένο μάθημα στη Νομική Σχολή και με ρωτούσαν για το επιστημονικό έργο του ΕΚΚΕ. Έτσι, μετά από τα εισαγωγικά για τους ερευνητικούς μου στόχους και τη σημασία που άκουσαν να αποδίδω στην εμπιστευτικότητα και την ανωνυμία της συνέντευξης, ανταποκρίθηκαν πρόθυμα στις ερωτήσεις μου όταν άνοιξα το μαγνητόφωνο.

Στην αρχή η συνέντευξη ήταν περισσότερο κατευθυνόμενη από τα δικά μου ερωτήματα και οι απαντήσεις περισσότερο τυποποιημένες και λιγόλογες. Σύντομα όμως η συζήτηση έπαιρνε το δρόμο της κι εξελισσόταν σε μια αφήγηση ζωής που συχνά άγγιζε και επώδυνα γεγονότα της προσωπικής τους ιστορίας και άφηνε να αναδυθούν στιγμές με έντονα συναισθήματα συγκίνησης, ενοχής, αμφιθυμίας και εσωτερικών συγκρούσεων. Τότε άφηνα το λόγο τους να ρέει, να προχωρούν μπροστά και πίσω στο χρόνο όπως ήθελαν και οι επεμβάσεις μου περιορίζονταν. Όταν, όμως, αισθανόμουν ότι δεν υπήρχε αρκετός χρόνος από την πλευρά τους ώστε να καλυφθούν όλα τα θέματα της συνέντευξης, τότε ανησυχούσα και γινόμουν περισσότερο παρεμβατική.

Στο τέλος της συνέντευξης η ατμόσφαιρα είχε χαλαρώσει και οι συνομιλήτριές μου ιδιαίτερα φιλικές, μου ζητούσαν «να αφήσουμε κατά μέρος τους πληθυντικούς», ενώ με αρκετές συνεχίζαμε ακόμα να συζητάμε και αργότερα. Δύο φορές τους ζήτησα να ξαναοίξω το μαγνητόφωνο και να επαναλάβουν τη τελευταία τους φράση γιατί θεώρησα ότι είχε ειπωθεί κάτι σημαντικό που άξιζε να καταγραφεί με τα δικά

τους λόγια. Σε κάθε περίπτωση, σύντομα μετά την αναχώρησή μου, κι όσο ήταν ακόμα ζωνρά τα γεγονότα στη μνήμη μου, συνήθιζα να σημειώνω σ' ένα μπλοκ τις παρατηρήσεις μου σχετικά με κάθε συνομιλία. Αυτές οι τελευταίες συζητήσεις που ανταλλάσσαμε με το μαγνητόφωνο κλειστό συνέβαλαν καθοριστικά, μαζί με τη συνέντευξη, στην οικειότητα που χιζόταν μέσα από τη διυποκειμενική μας σχέση, αλλά και στον αναστοχαστικό προβληματισμό των συνομιλητριών μου, που κάποιες φορές τις άκουσα να χαρακτηρίζουν ως «θεραπευτικό». Αναγνωρίζω ότι συχνά συγκινήθηκα και ταυτίστηκα με δικές τους εξομολογήσεις και πολλές φορές δυσκολεύτηκα να διαχειριστώ την ψυχολογική φόρτιση που μετέδιδαν και σε μένα. Για όλο το χρονικό διάστημα των συνεντεύξεων, αλλά και αρκετά αργότερα η συναισθηματική μου εμπλοκή επανέφερε στο μυαλό μου ζωνρές μνήμες από γεγονότα των συνομιλιών μας.

Με μια αναστοχαστική διάθεση θα έλεγα πως η αρχική μου πεποίθηση ότι οι γυναίκες δικαστικοί λειτουργοί θα ήταν δύσκολες στην προσέγγισή τους, ότι θα διακρίνονταν από ψυχρό ορθολογισμό και τιμωρητικό πνεύμα, διαψεύστηκε τελείως. Μέσα από αυτή την έρευνα συνάντησα γυναίκες δραστήριες που δουλεύουν σκληρά, ακροβατώντας να επιτύχουν μια ισορροπία ανάμεσα στις ανάγκες της προσωπικής – οικογενειακής τους ζωής και στις αξιώσεις του επαγγέλματός τους, αλλά που είναι ταυτόχρονα και ευαίσθητες με βαθιά ενουαίσθηση για τους ανθρώπους που καλούνται να κρίνουν από την έδρα, ανοιχτές στη συζήτηση, γυναίκες που συγκρούονται με τον εαυτό τους, συγκινούνται, θυμώνουν και μιλούν ελεύθερα –που έχουν ανάγκη να μιλήσουν– για όλα, ακόμα και για τα πιο λεπτά οικογενειακά κι επαγγελματικά ζητήματα. Με την υπευθυνότητα που τις διακρίνει στην άσκηση του τόσο απαιτητικού επαγγέλματός τους, οι εννέα στις δέκα συνομιλήτριές μου ήταν φανερό ότι, στην ζυγαριά η οποία από την μία πλευρά έχει την εργασία και από την άλλη την οικογένεια, έριχναν το μεγαλύτερο βάρος στο δικαστικό λειτούργημα. Και μόνο μία από τις δέκα κατέληξα ότι έδινε προτεραιότητα στην οικογένειά της. Αυτές τις γυναίκες, λοιπόν, που συμμετείχαν στην έρευνά μου θέλω να ευχαριστήσω για την εμπιστοσύνη και τη γενναιοδωρία τους να μοιραστούν μαζί μου τις απόψεις τους, αλλά και κάποια πολύ προσωπικά και συχνά επώδυνα βιώματά τους.

3. Το επάγγελμα

Ιστορικά η Δικαστική εξουσία υπήρξε αναπόσπαστα συνδεδεμένη με τον φορέα που κατείχε την πολιτική δύναμη. Εκείνος που κρατούσε στα χέρια του την εξουσία ήταν και αυτός ο οποίος δίκαιζε (π.χ. βασιλιάς, μονάρχης κ.λπ.). Η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης αποτελεί επίτευγμα της νεωτερικής εποχής και καθιερώθηκε σε όλα τα δημοκρατικά καθεστώτα μετά τη Γαλλική Επανάσταση οπότε τέθηκαν και οι βάσεις για τη διάκριση των εξουσιών, σε Νομοθετική, Δικαστική και Εκτελεστική.

Οι δικαστές/ίνες είναι ισόβιοι δημόσιοι λειτουργοί των οποίων κύρια δραστηριότητα αποτελεί η απονομή της δικαιοσύνης με βάση το Σύνταγμα και τους Νόμους. Ίσως δεν είναι ευρέως γνωστό ότι η Δικαιοσύνη στη χώρα μας είναι γένους θηλυκού. Τα πράγματα όμως δεν ήταν πάντοτε έτσι. Μέχρι και τη δεκαετία του '80 η πλειονότητα των δικαστών ήταν άνδρες και για πολλά χρόνια υπήρχαν ισχυρές επιφυλάξεις για την ικανότητα των γυναικών να ασκούν το δικαστικό λειτουργήμα. Για ιστορικούς λόγους αξίζει ν' αναφερθώ, σχετικά με το θέμα, σε γνωμοδότηση της Ολομέλειας του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους (υπ. αριθ. 275/1955), με την οποία αμφισβητείται η ικανότητα των γυναικών να δικάζουν και διατυπώνεται η άποψη ότι «αι γυναίκες ως εκ της βιολογικοφυσιολογικής συνθέσεως αυτών, συγκρινόμεναι προς τους άνδρας, υπόκεινται εις μεγαλύτεραν ευσυγκινησίαν, υφίστανται την επίδρασιν των συναισθηματικών παραγόντων περισσότερο, έχουν ρυθμιστικὴν ικανότητα μικροτέραν και ένστικτον αγωνιστικὸν ὀλιγώτερον εξελιγμένον, εἶναι μικροτέρας σωματικῆς αντοχῆς και ευκολώτερον ενδίδουν εις παρακλήσεις».¹

Οι κοινωνικές αλλαγές όμως που επακολούθησαν, στην αρχή διαστακτικά και αργότερα γρήγορα και καταγιστικά, διαμόρφωσαν νέες συνθήκες σχετικά με τη θέση και τον κοινωνικό κι επαγγελματικό ρόλο της γυναίκας. Έτσι η πρώτη γυναίκα δικαστής διορίστηκε ως Πάρεδρος στην Αθήνα το 1959 (Άννα Αθανασιάδου). Στον εισαγγελικό κλάδο, ωστόσο, έγινε δεκτή γυναίκα εισαγγελέας μόλις το 1975 και ήταν πολύ πρόσφατα, το 2011 που διορίστηκε γυναίκα Πρόεδρος του Αρείου Πάγου (Ρένα Ασημακοπούλου), ενώ πρώτη γυναίκα Ει-

1. Λυμπεροπούλου και Βασιλάτη, 1991, σελ. 132.

σαγγελέας του Αρείου Πάγου ορίστηκε μόλις το 2013 (Ευτέρπη Κουτζαμάνη). Τα τελευταία χρόνια ο αριθμός των γυναικών δικαστών έχει αυξηθεί θεαματικά. Σήμερα οι γυναίκες αποτελούν το 60% του συνόλου των δικαστικών λειτουργών, ενώ στις χαμηλότερες βαθμίδες της δικαστικής ιεραρχίας φτάνουν και το ποσοστό 65%. Ειδικά δε στα Διοικητικά Δικαστήρια, όπου οι μεταθέσεις δεν είναι τόσο συχνές, οι γυναίκες αποτελούν περίπου το 70% του συνόλου των δικαστών. Αναφορικά με τα προσόντα τους οι δικαστές/ίνες είναι δημόσιοι λειτουργοί που έχουν ισοβιότητα και πρέπει να είναι απόφοιτοι της Νομικής Σχολής ελληνικού ή ισότιμα αναγνωρισμένου Πανεπιστημίου του εξωτερικού με τουλάχιστον τριετή πείρα άσκησης στη δικηγορία. Από το 1995, οπότε και ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη η Εθνική Σχολή Δικαστών, πρέπει να έχουν επιτυχώς αποφοιτήσει και από αυτήν τη Σχολή. Οι οργανικές θέσεις των δικαστών είναι καθορισμένες και περιορισμένες, αντίστοιχος όμως είναι και ο ρυθμός αποφοίτησης από την Εθνική Σχολή Δικαστών. Ο αριθμός των υποψηφίων είναι πολύ μεγάλος (π.χ. χίλιοι υποψήφιοι για εξήντα θέσεις) και ο διαγωνισμός εισαγωγής στη Σχολή εξαιρετικά απαιτητικός ώστε πολύ λίγοι εισάγονται με την πρώτη φορά. Η εκπαίδευση των εισαχθέντων διαρκεί 16 μήνες, ενώ επακολουθούν υποχρεωτικά 18 μήνες πρακτικής άσκησης στο δικαστήριο. Για να έχουν δικαίωμα συμμετοχής στο διαγωνισμό οι υποψήφιοι χρειάζεται να έχουν συμπληρώσει το 27ο έτος της ηλικίας τους και να μην είναι μεγαλύτεροι των 40 ετών. Όσοι έχουν ολοκληρώσει τον παραπάνω κύκλο φοίτησης διορίζονται ως πάρεδροι σε κάποιο Πρωτοδικείο της χώρας. Για κάθε προαγωγή σε ανώτερο βαθμό υπάρχουν και συνεχείς μεταθέσεις.

Στον εισαγωγικό βαθμό του Παρέδρου οι δικαστές παραμένουν υποχρεωτικά για ένα τουλάχιστον χρόνο. Στον βαθμό του Πρωτοδίκη που ακολουθεί υπηρετούν για περίπου δώδεκα χρόνια, ενώ ως Πρόεδροι Πρωτοδικών υπηρετούν τουλάχιστον για τέσσερα χρόνια. Στους επόμενους βαθμούς, του μεν Εφέτη παραμένουν για δέκα έως δώδεκα χρόνια, του δε Προέδρου Εφετών περίπου τρία ως τέσσερα χρόνια. Στη βαθμολογική εξέλιξη των δικαστών τηρείται η επιτηρίδα και μόνο σε περιπτώσεις υπηρεσιακού ή πειθαρχικού προβλήματος υπάρχει επανάκριση. Ο βαθμός του Προέδρου των Εφετών είναι συνήθως και ο καταληκτικός βαθμός. Όσοι/ες επιθυμούν να προχωρήσουν στον Άρειο Πάγο απαιτείται να κάνουν ειδική αίτηση γ' αυτό. Οι

Αρεοπαγίτες, καθώς και οι Πρόεδροι Εφετών συνταξιοδοτούνται στην ηλικία των 67 ετών, σε αντίθεση με όλους τους άλλους δικαστές που συνταξιοδοτούνται υποχρεωτικά στα 65 τους χρόνια.

4. Βιογραφικό Ιστορικό

4.1. Η καταγωγή

Οι συνομιλήτριές μου έχουν καταγωγή από γονείς που γεννήθηκαν σε χωριά ή μικρές πόλεις της Ελλάδας και μετακόμισαν αργότερα σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, στο πλαίσιο της κινητικότητας προς τα μεγάλα αστικά κέντρα που χαρακτήρισε όλη τη μεταπολεμική περίοδο στη χώρα μας. Οι επτά από αυτές είναι γεννημένες στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, ενώ τρεις έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει σε κάποιο χωριό της ελληνικής επαρχίας. Δύο από τις τρεις τελευταίες προέρχονται από οικογένειες που είχαν ως κύρια απασχόληση τις αγροτικές εργασίες, ενώ οι γονείς της τρίτης ήταν και οι δύο εκπαιδευτικοί. Επαγγελματικά οι πατέρες των συνομιλητριών μου ήταν κυρίως έμποροι και μικροεπιχειρηματίες αυτοαπασχολούμενοι ή αγρότες με εκπαιδευτικό επίπεδο τάξεων του Γυμνασίου, Λυκείου ή Εμπορικής Σχολής και αρκετές μπότερες απόφοιτες Δημοτικού ή Μέσης Εκπαίδευσης που ασχολούνταν με τα οικιακά ή ήταν συμβοηθόντα μέλη στην οικογενειακή επιχείρηση. Μόνον μία από τις δικαστίνες της έρευνας προερχόταν από γονείς που είχαν κάνει νομικές σπουδές και ο πατέρας είχε επάγγελμα του ευρύτερου νομικού χώρου.

4.2. Επιλογή σπουδών – Επίδραση της οικογένειας

Οι συνομιλήτριές μου διατύπωσαν ποικίλους λόγους οι οποίοι τις ώθησαν να σπουδάσουν νομικά. Κάποιες γιατί είχαν ακολουθήσει θεωρητική κατεύθυνση στο Λύκειο και δεν ήταν καλές στα Μαθηματικά. Άλλη γιατί θα της άνοιγαν ευρύτερους ορίζοντες για επαγγελματική αποκατάσταση. Ορισμένες γιατί εξ αρχής ήθελαν να γίνουν δικαστές, ενώ κάποια άλλη γιατί είχε αδελφό με ήδη στρωμένο δικηγορικό γραφείο. Αυτή τους την απόφαση επηρέασε η επαφή με συγγενικά ή φιλικά πρόσωπα του ευρύτερου οικογενειακού και κοινωνικού τους

περιβάλλοντος που, είτε σπούδαζαν νομικά, είτε ανήκαν επαγγελματικά στο νομικό χώρο. Επίσης η ενθάρρυνση των καθηγητών τους στο σχολείο και το τεστ επαγγελματικού προσανατολισμού κίνησαν το ενδιαφέρον μερικών συνομιλητριών μου ώστε να κατευθυνθούν στις νομικές σπουδές. Οι γονείς, σ' αυτήν τους την επιλογή σπουδών, ήταν ιδιαίτερα υποστηρικτικοί. Κυρίως οι πατέρες που έφεραν περισσότερο και το οικονομικό βάρος, αλλά και μητέρες, που ήθελαν οι ίδιες, αλλά οι γονείς τους δεν τις άφησαν να σπουδάσουν, ενθάρρυναν τις κόρες τους να ακολουθήσουν την προτίμησή τους. Μια συνομιλήτριά μου, αριστούχος μαθήτρια, που εισήχθη και τελείωσε τη Νομική με υποτροφία όλα τα χρόνια των σπουδών της, μου περιέγραφε με χιούμορ τις χαμηλές προσδοκίες της δικής της μητέρας και τη διαφορετική στάση του πατέρα της:

«Οι γονείς μου ήταν αγρότες, δεν ήξεραν να με καθοδηγήσουν. Η μητέρα μου έλεγε: “παιδί μου να γίνεις δασκαλίτσα”, κι εγώ φρίκαρα!... Ο πατέρας μου ήταν πιο φιλελεύθερος: να σπουδάσεις παιδί μου ό,τι θέλεις, εγώ είμαι εδώ για σένα».

4.3. Γάμος και απόκτηση παιδιών

Οι πολύχρονες σπουδές (οι εννέα συνομιλήτριάς μου έκαναν και μεταπτυχιακό δίπλωμα στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό), οι μεταθέσεις και οι δυσκολίες του κλάδου καθυστερούν το χρόνο που οι γυναίκες διακαστές συνάπτουν γάμο και δημιουργούν οικογένεια. Εκτός από δύο συνομιλήτριάς μου που γνώριζαν τους συζύγους τους από τα νεανικά χρόνια και παντρεύτηκαν, συγκριτικά με τις άλλες, νωρίς (25 και 28 ετών αντίστοιχα), οι υπόλοιπες παντρεύτηκαν μετά τα 31 τους χρόνια. Σε τρεις περιπτώσεις, μάλιστα, που ο γάμος έγινε στην ηλικία των 40 και 41 ετών, αυτός διαδέχτηκε και την εγκυμοσύνη ή τη γέννηση του μοναδικού τους παιδιού, σε μία περίπτωση διδύμων.

«Όταν ξεκινάς την καριέρα σου 30 χρονών περίπου και είσαι σε μια πόλη που θα εγκαταλείψεις για ένα έως δύο χρόνια και θα πας σε μια άλλη πόλη για ένα έως δύο χρόνια με τις μεταθέσεις και μετά γυρνάς στη βάση σου σε ηλικία 36 ετών... είναι δύσκολο αμέσως να γνωρίσεις τον κατάλληλο άνθρωπο, να τον παντρευτείς και

να μείνεις και έγκυος για να προλάβεις την αναπαραγωγική ηλικία. Γι'αυτό συναντάται το φαινόμενο πολλές γυναίκες δικαστές να είναι και ανύπαντρες».

Αργότερα, μεταξύ 32 και 37 ετών, οι πέντε από τις συνομιλήτριές μου απέκτησαν και δεύτερο παιδί (σε μία περίπτωση και τρίτο λόγω διδύμων), ενώ μία μόνον απέκτησε και τρίτο παιδί με ξεχωριστή εγκυμοσύνη στα 40 της χρόνια. Τον αριθμό των παιδιών φαίνεται να επηρεάζει τόσο η ηλικία των συνομιλητριών μου, όσο και η οικονομική κρίση και οι επαγγελματικές δυσκολίες. Τέσσερεις από αυτές εξέφρασαν σαφώς την επιθυμία τους και για άλλο παιδί:

«Θέλω πάρα πολύ, αλλά είναι πολύ δύσκολο... η δουλειά είναι απίστευτη».

«Επηρέασε η ηλικία, αλλά επίσης επηρέασε πολύ το ότι πέσαμε πάνω στην κρίση. Κι εγώ κι ο άντρας μου είμαστε μισθωτοί... αν μείνουμε στο ένα, θα φροντίσουμε πιο πολύ την εκπαίδευσή του».

«Ναι θα ήθελα, αλλά θεωρώ ότι δεν θα μου ήταν εύκολο με τη δουλειά που κάνω».

4.4. Η επιλογή επαγγέλματος και η επίδραση της οικογένειας

Στην απόφασή τους, μετά από κάποια χρόνια μεταπτυχιακών σπουδών και δικηγορίας, να ακολουθήσουν επαγγελματικά το δικαστικό κλάδο οι συνομιλήτριές μου οδηγήθηκαν για μια σειρά από αιτίες. Ανάμεσά τους κυριαρχούν πρακτικοί λόγοι, όπως η σταθερή δουλειά, το ωράριο, η δυνατότητα εργασίας στο σπίτι, κυρίως όταν έχουν μικρά παιδιά, οι καλές προοπτικές στο μέλλον, ο αξιοπρεπής μισθός, αλλά και το κοινωνικό prestige που προσδίδει το επάγγελμα του δικαστή, αν και αυτό το τελευταίο δεν διατυπωνόταν καθαρά. Υπήρχαν ωστόσο και ιδεολογικοί λόγοι:

«Ήταν έμφυτη ανάγκη για μένα η απονομή της δικαιοσύνης».

«Έχεις την ευκαιρία να βοηθήσεις ανθρώπους... να απονείμεις δικαιοσύνη ουσιαστικά... έρχεσαι σ' επαφή, ζεις μέσα στην κοινωνία,

βλέπεις τα προβλήματα σε πρώτη επαφή... ειδικά στα δικαστήρια ανηλίκων».

«Μου δίνει χαρά ότι μπορώ να προσφέρω στο κοινωνικό σύνολο. Να απονέμω δικαιοσύνη, να βοηθάω ανθρώπους όταν έχουν την ανάγκη της Πολιτείας για να λύσουν τις διαφωνίες τους».

Αν και οι συνομιλήτριές μου είχαν ήδη ασκήσει δικηγορία (από δύο έως επτά χρόνια), κάποιες μάλιστα με ιδιαίτερη επιτυχία, εν τούτοις αποφάσισαν να υποστούν, για ένα - δύο χρόνια, τη «σκληρή», όπως την χαρακτήρισαν προετοιμασία για τις πολύ απαιτητικές εξετάσεις της Σχολής Δικαστών προκειμένου να αλλάξουν κλάδο. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι, από τις δέκα δικαστίνες της έρευνάς μου, μόνον δύο πέτυχαν σ' αυτές τις εξετάσεις με την πρώτη φορά. Την απόρριψη της δικηγορίας με την οποία μέχρι τότε ασχολούνταν αιτιολόγησαν, χαρακτηρίζοντάς την ως εργασία με εξαντλητικό ωράριο γραφείου και συνεχές τρέξιμο, που δυσκολεύει τη δημιουργία οικογένειας.

«Θα έπρεπε να είμαι πρωϊ-απόγευμα στο γραφείο κι αυτό δεν διευκόλυνε στο να κάνω οικογένεια».

«Η δικηγορία είναι πολύ απαιτητική... Εκεί πρέπει να είσαι όλη μέρα. Εκείνη κι αν αποκλείει την οικογενειακή ζωή. Στη Σχολή Δικαστών όσες είμαστε ήδη παντρεμένες είχε καλώς, οι λοιπές δεν παντρεύτηκαν ποτέ».

Η έλλειψη εμπιστοσύνης στις γυναίκες δικηγόρους εκφράστηκε επίσης ως αιτιολογία:

«Αυτό που έβλεπα εγώ ήταν ότι προτιμούσαν τους άνδρες δικηγόρους».

«Με έβλεπαν νέα δικηγόρο και σου λέει να ένα υποψήφιο θύμα... να την αφήσω απλήρωτη».

Αυτό, όμως, που ειπώθηκε επανειλημμένα, με διαφορετικά λόγια, από τις περισσότερες ήταν η δυσκολία τους να κάνουν οικονομικές συναλλαγές και να απαιτήσουν την είσπραξη της αμοιβής τους.

«Αυτό το αλισβερίσι με τους πελάτες... θέλω τόσα, όχι τόσα, δεν μπορώ να μπω στη διαδικασία να κυνηγάω τον πελάτη να με πληρώσει».

«Βαρέθηκα να παρακαλώ τον πελάτη με απανωτά τηλεφωνήματα να μου καταβάλει την αμοιβή μου».

«Θέλω να κάνω ένα επάγγελμα, όπου δεν θα ζητάω εγώ τα χρήματα, αλλά θα μου τα δίνουνε».

Σε αντίθεση με την περίοδο επιλογής σπουδών στην περίπτωση επιλογής επαγγέλματος οι συνθήκες ήταν διαφορετικές. Οι συνομιλήτριές μου ήταν ήδη ηλικιακά κι επαγγελματικά ώριμες και η γονεϊκή οικογένεια μικρή επίδραση ασκούσε στις αποφάσεις τους, ενώ οι «σημαντικοί άλλοι» ήταν πλέον οι σύντροφοι, οι σύζυγοι, οι φίλοι και οι συνάδελφοι που, πολλές φορές, έριχναν και οι ίδιοι την ιδέα, ενθαρρύνοντας αυτή την στροφή προς το δικαστικό κλάδο. Έτσι οι περισσότεροι υπήρξαν ιδιαίτερα υποστηρικτικοί καθώς η κοινωνική άνοδος που σηματοδοτούσε αυτή η αλλαγή αντανάκλούσε και στους ίδιους:

«Οι γονείς μου ήταν πάρα πολύ χαρούμενοι. Αυτοί είχαν τελειώσει το Δημοτικό... Το status, αυτό υπήρχε στο πίσω μέρος του μυαλού των γονιών μου».

«Ήταν πολύ περήφανοι οι γονείς μου που έγινα δικαστής. Και ο άντρας μου είναι πολύ περήφανος και μου λέει: 'θέλω να φτάσεις μέχρι τον Άρειο Πάγο, το αξίζεις'».

Αναφορικά με το επάγγελμα του συζύγου οι συνομιλήτριές μου επέλεξαν συζύγους με πολύ διαφορετικά επαγγέλματα από αυτές, όπως καλλιτέχνες, τεχνικούς, στελέχη του ιδιωτικού ή δημόσιου τομέα, και δύο μόνον είχαν σύζυγο στο Δικαστικό Σώμα, καθώς και μία είχε σύζυγο με επάγγελμα στον ευρύτερο νομικό κλάδο. Αυτό φαίνεται να διευκολύνει τα καθημερινά ωράρια τα δικά τους και των παιδιών και να αποφορτίζει τις ίδιες από τις εντάσεις της δουλειάς μετά την επιστροφή τους στο σπίτι. Όπως μου έλεγε μια δικαστίνα:

«Στη δική μου περίπτωση [το διαφορετικό επάγγελμα] λειτούργησε πάρα πολύ θετικά. Είναι δύο εντελώς ξένοι χώροι όπου ο ένας θαυμάζει τον άλλον».

4.5. Ιδιομορφίες του δικαστικού επαγγέλματος

Δύο ιδιομορφίες του δικαστικού επαγγέλματος που έχουν καθοριστική επίδραση στη σχέση που διαμορφώνεται ανάμεσα στην οικογένεια και την εργασία της συγκεκριμένης επαγγελματικής ομάδας των γυναικών δικαστών είναι οι μεταθέσεις και η δυνατότητα εργασίας στο σπίτι. Οι μεταθέσεις είναι κατ' αρχήν υποχρεωτικές για τους δικαστικούς λειτουργούς. Το θέμα προκύπτει αμέσως μετά την αποφοίτησή τους από τη Σχολή Δικαστών, αλλά και κάθε φορά που προάγονται σε ανώτερο βαθμό. Η πρώτη τοποθέτησή τους ως παρέδρων μπορεί να λάβει χώρα σε οποιαδήποτε περιοχή της Ελλάδας εκτός του τόπου κατοικίας τους, όπου υπάρχουν δικαστήρια που έχουν ανάγκες και κενές θέσεις. Η ύπαρξη οικογένειας δεν επηρεάζει τις αποφάσεις της Υπηρεσίας για τις μεταθέσεις των γυναικών δικαστών, αφού το θέμα είναι απόλυτα συνυφασμένο με το επάγγελμα και επαφίεται στις ίδιες τις δικαστίνες το πώς θα το διαχειριστούν.

Όλες οι συνομιλήτρίες μου είχαν στο επαγγελματικό τους ιστορικό μεταθέσεις με συνολικό χρόνο από ένα έως πέντε χρόνια, εκτός από μία περίπτωση που δεν είχε καμία μετάθεση γιατί, όπως μου είπε, τη χρονιά που διορίστηκε δεν χρειάστηκε να φύγουν όλα τα άτομα της σειράς της από την Αθήνα. Οι περισσότερες μεταθέσεις γίνονται όταν οι γυναίκες δικαστές βρίσκονται στις ηλικίες μεταξύ 30 και 40 ετών, τότε που ως Πάρεδροι ή Πρωτοδίκες έχουν και το μεγαλύτερο φόρτο υποθέσεων να διεκπεραιώσουν, ενώ είναι ταυτόχρονα και οι ηλικίες που κάνουν οικογένεια και αποκτούν παιδιά.

Μία από τις δικαστίνες που συνομίλησα, ήδη παντρεμένη, όταν πήρε την πρώτη της μετάθεση σε ακριτική περιοχή της Ελλάδας, μαζί με το παιδί της –μωρό σχεδόν ακόμη– μου εξομολογήθηκε ότι στα τρία χρόνια της μετάθεσής της πήγαινε στην Αθήνα να δει τον άντρα της μόνο το Πάσχα και το καλοκαίρι. Ενδιάμεσα ερχόταν εκείνος να τους δει, αν μπορούσε, δύο Σαββατοκύριακα το μήνα. Όταν ζήτησε κάποια άδεια για έκτακτο λόγο, που δεν της δόθηκε τελικά, έμαθε ότι πρόσωπο ιεραρχικά ανώτερο την σχολίασε με τη φράση:

«Και ποιος της είπε της κυρίας να κάνει παιδιά;»²

Μια άλλη δικαστίνα σχολιάζει σχετικά με τις μεταθέσεις:

«Το θέμα οικογένεια είναι ακανθώδες στο δικό μας τον κλάδο... Η συνεχής μετακίνηση δεν σου επιτρέπει να έχεις σταθερό κοινωνικό περιβάλλον. Ποιον να γνωρίσεις στην επαρχία; Τους δικηγόρους που συναναστρέφεται καθημερινά στα δικαστήρια;... Αναγκάζονται να κάνουν πολύ κλειστή ζωή. Δουλειά μόνο και συναναστροφή μόνο με συναδέλφους, πράγμα που μειώνει τις πιθανότητες να κάνουν μια γνωριμία για γάμο. Και μάλιστα μέσα στο χρονικό διάστημα που μπορείς να κάνεις οικογένεια...».

Το οικονομικό αποτελεί, επίσης, ένα πρόβλημα όταν ο σύζυγος βρίσκεται στην Αθήνα και με τη μετάθεση της συζύγου χρειάζεται να συντηρηθούν δύο σπίτια. Αλλά και το ζήτημα των μικρών παιδιών είναι φλέγον. Μία από τις συνομιλήτριές μου αναγκάστηκε ν' αφήσει το μωρό της για ένα χρόνο περίπου, στους γονείς της στην Αθήνα και άλλες στο σύζυγο και στα πεθερικά για το χρονικό διάστημα της μετάθεσης. Αυτές που πήραν μαζί τους το παιδί στον τόπο μετάθεσης βρήκαν και μια ντόπια γυναίκα να το φροντίζει τις ώρες της δουλειάς τους. Τέλος, κάποιες επέλεξαν να πηγαίνουν από την Αθήνα στον τόπο μετάθεσής τους, όταν αυτός δεν ήταν ιδιαίτερα μακριά, οπότε τη φροντίδα των παιδιών μοιράζονταν μαζί με αδελφές, γονείς και συζύγους. Υπήρξαν, ωστόσο, και τρεις περιπτώσεις που είχαν την τύχη να συνυπηρετήσουν στο ίδιο μέρος με τον σύζυγό τους, επίσης δημόσιο υπάλληλο, οπότε δεν χρειάστηκε να χωριστεί η οικογένεια.

Η δεύτερη ιδιομορφία του δικαστικού επαγγέλματος στην οποία θέλω ν' αναφερθώ είναι η εργασία στο σπίτι. Όπως με πληροφόρησαν οι συνομιλήτριές μου, οι Πρωτοδίκες δεν έχουν δικό τους γραφείο στα δικαστήρια, ενώ οι Πρόεδροι Πρωτοδικών συνωστίζονται τέσσερα με πέντε άτομα σ' ένα γραφείο, όπου δεν μπορεί να επιτύχει κανείς το βαθμό συγκέντρωσης που απαιτείται για να δουλέψει, και

2. Σύμφωνα με πρόσφατο νομοθέτημα που αφορά στην άδεια μητρότητας οι γυναίκες δικαστές δικαιούνται τρίμηνη άδεια λοχείας, με τη γέννηση του παιδιού τους, και εννεάμηνη άδεια ανατροφής τέκνου. Το εννεάμηνο μπορεί να το αιτηθεί και ο σύζυγος. Αν όμως εκείνος δεν εργάζεται, η μητέρα δεν δικαιούται το εννεάμηνο ανατροφής.

μόνον οι Πρόεδροι Εφετών έχουν δικό τους γραφείο. Έτσι οι δικαστές έχουν τη δυνατότητα να μελετούν τις δικογραφίες τους και να συντάσσουν αποφάσεις δουλεύοντας από το σπίτι τους, πηγαίνουν δε στο δικαστήριο κυρίως τις ημέρες που ανεβαίνουν στην έδρα.

Αν και αυτό εκ πρώτης όψεως μπορεί να γίνει αντιληπτό μόνο ως πλεονέκτημα, εν τούτοις έχει και προβληματικές διαστάσεις. Στο σπίτι τα πράγματα δεν είναι πάντα εύκολα, γιατί δεν έχουν όλοι οι δικαστές τη δυνατότητα να διατηρούν προσωπικό γραφείο ή αποκλειστικό χώρο εργασίας εκεί όπου κατοικεί ολόκληρη η οικογένεια. Η ήσυχη ατμόσφαιρα που χρειάζεται για μια εργασία που απαιτεί μεγάλη συγκέντρωση και νηφαλιότητα δεν είναι πάντα εφικτή μέσα στο σπίτι, ιδιαίτερα όταν υπάρχουν μικρά παιδιά. Για τις περισσότερες η παρουσία προσώπου που απασχολεί το παιδί όταν εργάζονται στο σπίτι είναι απαραίτητη.

«Είχα πάντοτε βοήθεια. Δεν γίνεται να δουλέψεις μόνη με τα παιδιά. Ερχόταν η μητέρα μου και με βοηθούσε και μια εποχή είχα και μια κοπέλα που κρατούσε τον μεγάλο. Δεν είναι εύκολο να δουλεύεις και τα παιδιά να είναι εκεί. Αποσπάται η προσοχή σου. Είναι εξαιρετικά δύσκολο».

«Εμένα ερχόταν πολλές φορές ο μικρός και μου χτύπαγε την πόρτα στο γραφείο που έγραφα και του έλεγα: ' τώρα, σε λίγο'. Η πολλές φορές διέκοπτα, γιατί δεν μπορούσα να τον ακούω να κλαίει... Κάποιοι συνάδελφοι σε αντιμετωπίζουν ότι κακώς έκανες παιδιά. Μπήκες στο Σώμα και θέλεις να κάνεις και παιδιά;... Δεν είναι σωστά αυτά, αλλά υπάρχουν, λέγονται».

«Είναι ένας χώρος που μπορείς ν' απομονωθείς, αλλά το παιδί όταν είσαι μέσα κι έχεις κλειστή την πόρτα [θα μου πει] πέντε φορές σε μια ώρα: μαμά γιατί είσαι εκεί;».

Κάποιες επιλέγουν ως λύση να δουλεύουν τις δύσκολες υποθέσεις το πρωί, που τα παιδιά είναι στο σχολείο:

«Δεν θα δουλέψω κάποια δύσκολη υπόθεση το απόγευμα... Ξεπετάμε τις εύκολες... Το πρωί να έχουμε τις δύσκολες».

Και βέβαια υπάρχουν και τα απρόοπτα:

«Μια φορά είδα το γιό μου μ' ένα μαρκαδόρο πάνω από ένα φάκελο και κόντεψα να πάθω εγκεφαλικό!... Από τότε ξέρω συναδέλφους που τους κλειδώνουν σε ντουλάπες με κλειδί, γιατί τα παιδιά είναι παιδιά».

Οι πιο εύρωστες οικονομικά από τις συνομιλήτριές μου έχουν το γραφείο τους σε άλλο όροφο ή αναζητούν άλλους τρόπους επίλυσης του προβλήματος.

«Τον τελευταίο καιρό νοίκιασα με μια συνάδελφό μου ένα γραφείο έξω, εδώ κοντά στο σπίτι. Για να γίνει σεβαστό από όλους ότι η μαμά, η γυναίκα φεύγει από το σπίτι και πάει σ' ένα χώρο εργασίας. Γιατί όσο είμαστε μέσα στο σπίτι όλοι θεωρούν: 'Έλα μωρέ, στο σπίτι είσαι, κάνε κι αυτό'. Και παρόλο που μαγείρευα και τα έκανα όλα είχα να μου λένε: 'Γιατί δεν πλήρωσες αυτόν τον λογαριασμό;' Αν ήμουν έξω... σε μια δουλειά κι έπρεπε να χτυπάω κάρτα, δεν θα μου το λέγανε αυτό!».

Η εναρμόνιση οικογενειακής κι επαγγελματικής ζωής αποτελεί δύσκολο εγχείρημα στην περίπτωση των γυναικών δικαστών. Και αν και αυτή είναι μια υπόθεση που αφορά ολόκληρη την οικογένεια συνεχίζει να θεωρείται πρωταρχικά μέλημα της γυναίκας.³

4.6. Η αντιμετώπιση της καθημερινότητας

Οι συνομιλήτριές μου με βεβαίωσαν ότι στη δουλειά τους «δεν υπάρχει ωράριο» και ότι επίσης «δεν υπάρχει ξεκάθαρος ελεύθερος χρόνος και χρόνος δουλειάς». Εργάζονται κατά μέσο όρο οκτώ ως δέκα ώρες την ημέρα, αλλά οι περισσότερες και τα Σαββατοκύριακα και τις γιορτές δεν παραλείπουν να συμπληρώσουν ώρες δουλειάς στο σπίτι ώστε να καλύψουν τις εκκρεμότητές τους.

«Αν δεν βγάλεις τις υποθέσεις που έχεις αναλάβει σου κόβουν το μισθό, σου κόβουν τις διακοπές».

3. Μουσούρου και Στρατηγάκη, 2005.

Το πρωϊνό εγερτήριο ξεκινάει γύρω στις 6.30. Αν έχουν ακροατήριο στις 9.00 βρίσκονται στο δικαστήριο, αφού έχει προηγηθεί η προετοιμασία των παιδιών για το σχολείο. Επιστρέφουν στο σπίτι τους γύρω στις 4.00 για φαγητό, ασχολούνται με τα παιδιά και κατόπιν συνεχίζουν να δουλεύουν στο σπίτι για άλλες τρεις ώρες. Σε πολλές περιπτώσεις συνεχίζουν τη δουλειά και μετά τις 10.00 το βράδυ, όταν τα παιδιά έχουν πάει πλέον για ύπνο. Τις ημέρες που δεν έχουν δικαστήριο εργάζονται τις ίδιες ώρες, αλλά στο χώρο του σπιτιού τους.

«Χοντρικά μια κανονική μέρα δουλεύω δέκα ώρες, όταν όμως έχω ανακριτικά καθήκοντα είμαι στο γραφείο απ' το πρωϊ ως το βράδυ».

«Στα πολιτικά δικαστήρια τελειώνουν νωρίς οι υποθέσεις. Τα ποινικά όμως μπορεί και 10.00 το βράδυ».

«Δουλεύω το βράδυ. Αφού κοιμηθεί ο μικρός γύρω στις 10.30... πάω δίπλα του για να κοιμηθεί κι αν δεν με πάρει ο ύπνος, γιατί είμαι κουρασμένη, θα σηκωθώ και θα συνεχίσω. Συνήθως 1.30-2.00 (τη νύχτα) τελιώνω... όταν όμως με πιέζουν οι προθεσμίες κάθομαι και μέχρι τις 4.00 και 5.00 το πρωϊ κι έχω ξεπροβοδίσει και τον άντρα μου που φεύγει για δουλειά».

Μια συνομιλήτριά μου μού εξηγούσε πώς προετοίμασε τον τότε μέλλοντα σύζυγό της για το απαιτητικό ωράριο της δουλειάς της:

«Όταν ήταν να παντρευτούμε του είπα: “Ξέρεις δουλεύω όλη τη βδομάδα και Σάββατα και Κυριακές”... Δεν έχει να μου πεις: είναι Πάσχα δεν δουλεύεις, είναι Χριστούγεννα δεν δουλεύεις. Έχω αυτό το ωράριο, αν μπορείς να με αντέξεις».

Και συνεχίζει με χιούμορ:

«Αντί για μένα πήγαινε εκείνος στα παιδικά πάρτυ. Εμένα δεν με ξέρανε, νομίζανε πως είμαστε χωρισμένοι. Βλέπανε μόνο ένα μπαμπά. Ρωτούσαν: ‘Η μαμά πού είναι;’ ‘Σπίτι δουλεύει’... κι όποιος το πίστευε!».

Υπό αυτές τις συνθήκες είναι τα άτυπα κοινωνικά δίκτυα που, κατά κύριο λόγο, λειτουργούν ώστε να υποκαταστήσουν το σχεδόν ανύπαρκτο κοινωνικό κράτος. Έτσι επιστρατεύονται γονείς και πεθερικά να μεγαλώσουν μωρά, να συνοδέψουν και να πάρουν παιδιά απ' το σχολείο, να παραμείνουν μαζί τους στο σπίτι μέχρι την επιστροφή του ενός γονιού απ' τη δουλειά, αλλά και να απασχολήσουν τα μικρά παιδιά όταν η μητέρα δικαστής εργάζεται στο σπίτι. Η βοήθειά τους θεωρείται αυτονόητη. Σε κάποιες χρονικές περιόδους έχουν χρησιμοποιηθεί και οι υπηρεσίες του ιδιωτικού τομέα, με την απασχόληση αμειβόμενου προσωπικού. Μετά την ηλικία των τριών ετών τα παιδιά στέλνονται στους παιδικούς σταθμούς, κυρίως ιδιωτικούς, ενώ αργότερα τα περισσότερα παιδιά πηγαίνουν σε δημόσια σχολεία.

Σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης, όπως, για παράδειγμα, της ξαφνικής ασθένειας ενός παιδιού, κινητοποιούνται πάλι τα ίδια πρόσωπα. Για όσες συνομιλήτριές μου κατοικούν στο ίδιο οίκημα ή κοντά στους γονείς και τα πεθερικά τους –αυτό συμβαίνει συχνά– τα πράγματα είναι ευκολότερα. Όταν, όμως, αυτοί οι συγγενείς κατοικούν μακριά, ζουν στην επαρχία ή είναι μεγάλοι σε ηλικία και με προβλήματα υγείας, τότε τα πράγματα δυσκολεύουν. Σ' αυτές τις περιπτώσεις το πρόγραμμα αποδιοργανώνεται και *«αρχίζει ο πανικός»*.

«Πρέπει να βρω άνθρωπο, οπότε παίρνω τηλέφωνα μαμάδες φιλενάδες μου που μένουν στην ίδια περιοχή... Ή θα έρθει να τα πάρει η μαμά της φιλενάδας μου».

«Θα το πάρω μαζί μου [το παιδί] και θα δώσω ένα ραντεβού με το μπαμπά μου κοντά στο Δικαστήριο να 'ρθει να το παραλάβει... Θα το ντύσω, θα το κουκουλώσω, θα το βάλω στο αυτοκίνητο και θα το παραδώσω».

Στη χειρότερη περίπτωση όμως:

«Έχει τύχει να τον πάρω άρρωστο στο Δικαστήριο. Ν' ανέβω εγώ στην έδρα και πίσω στην αίθουσα να τον κρατάνε οι γυναίκες... Το έχω κάνει κι εγώ για άλλες γυναίκες που δεν έχουν πού να το αφήσουν».

«Έχει τύχει να πρέπει να πάω στο Δικαστήριο γιατί έχω έδρα. Τον πήρα μαζί και τον κρατούσε η συνάδελφός μου. Του εξήγησα ότι θα πρέπει να καθήσει λίγο με τη φίλη μου. Κάθισε και μετά στο Τριμελές τον άφησα στη Γραμματεία μας. Ευτυχώς το Τριμελές κρατάει λίγο. Το παιδί όμως ήταν άρρωστο και ήταν στο Δικαστήριο. Αυτές είναι οι λύσεις γι' αυτές τις περιπτώσεις».

4.7. Η συμμετοχή του συζύγου

Οι σύζυγοι, στις περισσότερες περιπτώσεις, συμμετέχουν ποικιλοτρόπως στις ανάγκες της καθημερινότητας. Κατ' αρχήν ασχολούνται με όλες εκείνες τις δουλειές που χαρακτηρίζονται παραδοσιακά ως περισσότερο «ανδρικές». Όλοι σχεδόν κάνουν εξωτερικές δουλειές, ψώνια στο σούπερ μάρκετ, πληρωμές λογαριασμών, μεταφορά των παιδιών τα απογεύματα σε αθλήματα και εξωσχολικά μαθήματα, καθώς και παρακολούθηση στο σχολικό διάβασμα. Ωστόσο, επικουρικά, μαγειρεύουν (και μαγειρεύουν καλά, καθ' ομολογίαν των συνομιλητριών μου που έχουν κυρίως την ευθύνη του μαγειρέματος μαζί με μαμάδες και πεθερές ή παραγγέλνουν απ' έξω), ενώ και αρκετοί, όταν χρειαστεί, ασχολούνται και με την καθαριότητα του σπιτιού, όπως σκούπισμα, ξεσκόνισμα, πλύσιμο πιάτων κ.λπ. Μόνον μία περίπτωση συνάντησα που ο σύζυγος δεν συμμετείχε σε τίποτα, είτε αυτό αφορούσε τα παιδιά, είτε οτιδήποτε άλλο στο σπίτι, με τη δικαιολογία ότι τις περισσότερες ημέρες του μήνα ζούσε και εργαζόταν σε άλλη πόλη. Η συμμετοχή των συζύγων τους έχει πολύ θετική αποδοχή από τις συνομιλήτριές μου:

«Ο άντρας μου αναλαμβάνει... μας έσωσε όλα αυτά τα χρόνια διότι η δουλειά του είναι απογευματινή».

«Συμμετέχει πάρα πολύ, 100%... σε καθημερινή βάση... Βάζει πλυντήριο, φτιάχνει κουζίνες, κάνει ψώνια, ετοιμάζει τα παιδιά στο σχολείο... Δεν μπορώ να σκεφτώ κάτι που δεν κάνει... Α, μόνο μαγείρεμα δεν κάνει γιατί δεν ξέρει».

«[Η συμμετοχή του] τεράστια! Δεν θα μπορούσα διαφορετικά. Το εννοώ αυτό. Να σας πω, όταν γεννήθηκαν τα παιδιά, το μόνο

που δεν έκανε ήταν ο θηλασμός... Ξυπνούσε ακόμα και τη νύχτα, παρ' όλο που δούλευε κι εκείνος, σηκώνόταν κι έπαιρνε το παιδί... Έχουμε γυναίκα που καθαρίζει, αλλά όταν δεν έχουμε γυναίκα και θα σκουπίσει και θα πλύνει πιάτα και θα βάλει πλυντήρια κι ό,τι χρειαστεί... Του αρέσει να μαγειρεύει, να ψήνει περισσότερο, αλλά μαγειρεύει και κάποια φαγητά πολύ καλά».

«Όταν είναι στο σπίτι, θα ασχοληθεί με τα πάντα. Με ό,τι ασχολούμαι εγώ ασχολείται κι εκείνος... Μαγειρεύει και μαγειρεύει ωραία... αλλά αν χρειαστεί να βάλει σκούπα, θα το κάνει χωρίς κανένα πρόβλημα, τα πάντα μπορεί να κάνει».

Εκφράζονται όμως και αντιφατικές απόψεις που επιβεβαιώνουν ή αμφισβητούν τα έμφυλα στερεότυπα:

«Οι άντρες είναι επικουρικοί στο μέγλωμα των παιδιών, όχι αποκλειστικοί. Λόγω της φύσης τους».

«Με βοηθάει πάρα πολύ, αλλά όσες φορές υπάρχει μια κόντρα μεταξύ μας, είναι αυτό που του λέω: Το ρήμα 'βοηθάω' είναι λάθος. Θα πρέπει να μοιράζεται στη μέση. Με 'βοηθάς;' Ευχαριστώ πολύ που με 'βοηθάς!'... και πρέπει να κάνω το σταυρό μου και να λέω μπράβο που με βοηθάς...».

«Κι ο καλύτερος άντρας, ο πιο συνεργάσιμος άντρας δεν παύει να είναι άντρας κι εγώ να είμαι γυναίκα».

«Ένας άντρας με παιδί πέντε χρόνων δεν είναι το ίδιο με μια γυναίκα με ένα παιδί πέντε χρόνων. Δεν είναι».

4.8. Τα συναισθήματα

Πολλές φορές οι συνομιλήτριές μου εκφράστηκαν με συγκίνηση για μια σειρά από επώδυνα θέματα, όπως η βαριά ασθένεια ή ο θάνατος στενών αγαπημένων προσώπων σε νεαρή ηλικία. Για τον παππού που υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικός για τη μόρφωση κάποιας, παρ' όλο που ο ίδιος έκανε χειρωνακτική εργασία ή για έναν πατέρα που ήταν

αυτός ο δοτικός στην οικογένεια «και αυτός που σηκωνόταν τη νύχτα όταν κλαίγαμε μικρά». Εκφράστηκε όμως και βαθιά ενσυναίσθηση για τους ανήλικους παραβάτες από όσες έτυχε να διασταυρωθούν μαζί τους, κατά τη διάρκεια της θητείας τους στα Δικαστήρια Ανηλίκων:

«Αυτό το δικαστήριο είναι εντελώς άλλο δικαστήριο. Αν δεν έμπαινα σ' αυτή τη θέση, δεν θα μπορούσα να το φανταστώ. Πόσο πλούσιο είναι, πόσο ο ίδιος ο δικαστής μαθαίνει από τα παιδιά. Εγώ έχω γίνει καλύτερος γονιός... βλέποντας τις ανάγκες που έχουν τα παιδιά [αυτά] που δεν έχουν καμία σχέση με χαϊδεμένα παιδιά... Είναι από οικογένειες που τα έχουν εγκαταλείψει... τα έχουν απορρίψει και μετά έχουν βρεθεί στο δρόμο σε συμμορίες... Εκεί ξεπερνάμε τα νομικά θέματα για να δώσουμε στα παιδιά ουσιαστική βοήθεια. Είμαστε πολύ επιεικείς προκειμένου να καταλάβουν... και να μη στιγματιστούν βέβαια».

Είναι όμως και οι ενοχές απέναντι στα παιδιά τους, ιδιαίτερα για αυτά που βρίσκονται ακόμα σε μικρές ηλικίες και έχουν προτεραιότητα. Αιτία των ενοχών η συνεχής έλλειψη χρόνου που «είναι πάντα πολύ λίγος» και τις στερεί απ' το να είναι οι ίδιες περισσότερο συναισθηματικά κοντά με τα παιδιά τους:

«[Με προβληματίζει] αν τα παιδιά μου τα μεγαλώνω σωστά ή τους λείπει κάτι στο συναισθηματικό επίπεδο που εγώ δεν το έχω δει, ας πούμε».

«Ορισμένες φορές έτσι έχω δεύτερες σκέψεις για το αν αφιερώνω πολύ χρόνο, αν πρέπει ν' αφιερώνω περισσότερο χρόνο στα παιδιά».

«Έχω χάσει μέρος τη βρεφικής τους ηλικίας, γιατί τότε ήμουν πρωτοδίκης και δουλειά φουλ... Έχασα την πρώτη τους ηλικία, δεν την άφησα να με γλυκάνει».

«Αν γύριζε ο χρόνος πίσω, θα διέθετα περισσότερο χρόνο στα παιδιά μου».

«Στα παιδιά μου έχει λείψει η μάννα τους».

«[Όταν δούλευα στο σπίτι] ερχόταν έξω, ήταν τριών ετών μικρούλης τότε, και χτύπαγε την πόρτα για να μπει μέσα... Δεν τον άφηνα, κλείδωνα συνήθως και δούλευα. Κι ερχόταν ο καμμένος απ' έξω και μου χτύπαγε τα τζάμια γιατί ήθελε να πάρει μια ζωγραφιά... Και εγώ για να μην με βλέπει έκλεινα το εξώφυλλο της μπαλκονόπορτας κι έκλεινα και την κουρτίνα... Τώρα αυτό δεν θα το ξανάκανα».

Και ως αντιστάθμισμα έρχεται η επιθυμία:

«Όταν κάνουν τα παιδιά μου παιδιά, θέλω να τα βοηθήσω όσο μπορώ».

Είναι, όμως, και οι ενοχές απέναντι στη δουλειά αν μια μέρα δεν έχουν δουλέψει αρκετά, που έχει αντίκτυπο στις προσωπικές σχέσεις:

«Ένιωθα τύψεις, ότι σήμερα δεν δούλεψα όσο έπρεπε να δουλέψω. Σήμερα δεν την έβγαλα την απόφαση. Μου έβγαине αυτός ο εκνευρισμός και προς τα παιδιά και στο σύζυγο και... όταν τελείωνα την υπόθεση, τότε επέτρεπα στον εαυτό μου μια βόλτα».

«Έχεις την αίσθηση ότι δεν είσαι 100% πουθενά. Ότι χάνει και το ένα χάνει και το άλλο και τελικά δεν κάνεις καλά κανένα από τα δύο».

Οι ενοχές που εκφράστηκαν από όλες ανεξαιρέτως τις συνομιλήτριές μου με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, σηματοδοτούν και τη σύγκρουση ανάμεσα σ' έναν στενά παραδοσιακό κι ένα σύγχρονο μοντέλο μητρότητας περισσότερο προσαρμοσμένο στις σημερινές συνθήκες ζωής.

«Είμαι λίγο παραδοσιακή σε κάποια πράγματα, δηλαδή θεωρώ ότι η μαμά είναι αναντικατάστατη... Θέλω τα παιδιά μου να θυμούνται ότι η μαμά μαγειρεύει... ότι μας διάβαζε παραμύθια, έπαιζε μαζί μας... Θέλω να με θυμούνται όπως θυμάμαι κι εγώ τη δική μου μαμά».

«Πολλές φορές σε κάνουν να νοιώθεις ανεπαρκής και στη δουλειά σου δεν αφιερώνεις το χρόνο που θα ήθελες λόγω οικογένειας κι όταν γυρίζεις σπίτι νοιώθεις ανεπαρκής απέναντι στην οικογένεια επειδή τους αφιερώνεις λιγότερο χρόνο».

«Βλέπω [σε κάποιες περιπτώσεις] τη μητέρα να είναι μόνιμως απύσασα κι ο μπαμπάς να σηκώνει όλο το φορτίο. Αν είναι κάποιος να σηκώνει μεγαλύτερο φορτίο, εγώ προσωπικά επιλέγω να είναι η μητέρα... Βλέπω ότι τα παιδιά έχουν μεγαλύτερη ανάγκη τη μητέρα».

«Γυρνούσα σπίτι κι είχε μαγειρέψει εκείνος [ο σύζυγος]. Ήθελα, όμως, να τα έχω εγώ όλα έτοιμα. Και είναι πολύ αντιφατικό: Από τη μια μεριά θα ήθελα να το κάνω και νοιώθω τύψεις που δεν προλάβαινα κι από την άλλη αρπάζομαι αν τον δω να δυσανασχετεί [που δεν μαγειρεύει]».

Όπως το διατύπωσε η εκπρόσωπος του συνδικαλιστικού τους οργάνου, πληροφορήτρια-κλειδί, με την οποία συνομίλησα:

«Οι γυναίκες δικαστές έχουν πάψει να είναι το κλασικό πρότυπο της ελληνίδας μητέρας... και γι' αυτό έχουν ενοχές».

4.9. Η ψυχική φθορά

Το εργασιακό άγχος συνιστά μόνιμη πηγή ψυχολογικής πίεσης και αποτελεί θέμα που απασχολεί έντονα τις συνομιλήτριές μου. Όπως πληροφορήθηκα, το συνδικαλιστικό τους όργανο σε συνεργασία με τη Σχολή Δημόσιας Υγείας, προέβη στη διεξαγωγή έρευνας για το ζήτημα του εργασιακού άγχους των δικαστών σύμφωνα με τα πρότυπα και άλλων χωρών, όπως η Ισπανία και η Αυστραλία, όπου έχουν πραγματοποιηθεί παρόμοιες έρευνες. Ο φόρτος εργασίας «είναι δυσβάστακτος» λόγω του μικρότερου αριθμού δικαστών σε σχέση με τον αριθμό των υποθέσεων, που οδηγεί στην πλήρη καταστρατήγηση του ωραρίου εργασίας, αλλά και στους αναγκαστικά αργούς ρυθμούς απονομής της Δικαιοσύνης για τους οποίους παραπονούνται οι πολίτες. Ο φόρτος αυτός, μαζί με τις ελλείψεις υποστηρικτικές υποδομές, που υφίστανται και επιδεινώνουν το φαινόμενο της «αρνησιδικίας», συντελούν και

στην αδυναμία των γυναικών δικαστών να αντεπεξέλθουν στους άλλους κοινωνικούς τους ρόλους (π.χ. μέσα στην οικογένεια). Όπως το έθεσε χαρακτηριστικά η συνδικαλιστική τους εκπρόσωπος:

«Η Δικαιοσύνη στηρίζεται στην αυτοθυσία των δικαστών, διότι εργάζονται χωρίς ωράριο στο σπίτι και στο δικαστήριο».

Σταχυολογώ μερικές χαρακτηριστικές εκφράσεις των συνομιλητριών μου σχετικά με το θέμα:

«Οι ρυθμοί είναι πάρα πολύ γρήγοροι, καθώς και οι απαιτήσεις. Πρέπει να είσαι συνεχώς σε εγρήγορση».

«Δεν θέλω να έχω εκκρεμότητες γι' αυτό είμαι σε συνεχές στρες... Αν δεν είχα δουλέψει αρκετά, μου έβγαине ο εκνευρισμός στο σύζυγο και τα παιδιά».

«Πάντα θυμάμαι το μυαλό μου απασχολημένο με το πώς να χειριστώ μια υπόθεση... ενώ έτρωγα, ενώ υποτίθεται άκουγα ειδήσεις, εγώ δεν άκουγα, σκεπτόμουνα [την υπόθεση]. Ή άκουγα τον σύζυγο και τα παιδιά να κάνουν κάτι κι εγώ πάντα στο πίσω μέρος συμμετείχα [μόνο] σαν παρουσία... πολλές υποθέσεις τις έλυνα στον ύπνο μου, κοιμόμουν μ' αυτές και θυμάμαι ξυπνούσα κατά τη διάρκεια της νύχτας [κι έγγραφα κείμενα]... Πάντως το μυαλό μου είναι γεμάτο από υποθέσεις».

Δεν λείπουν και οι ψυχοσωματικές αντιδράσεις που εκδηλώνονται ως συνέπεια του άγχους, αλλά και η ευσυνείδητη στάση των δικαστών για τα αγαθά που διακυβεύονται:

«Όταν έχεις το άγχος να τα προλάβεις όλα, κάπου θα σου βγει αυτό... Πολλές φεύγουμε από τη δουλειά με δύσπνοιες, ταχυπαλμίες κ.λπ. Έχουμε πολύ στρες».

«Μετά τη δίκη «χτύπαγε» το κεφάλι μου μέχρι αργά το βράδυ. Δεν μπορούσα να αποφορτιστώ... Όποιος έχει τη διεύθυνση της διαδικασίας, θέλει μια ιδιαίτερη τεχνική αυτό. Και για να κρατήσεις

ήρεμο το ακροατήριο... να δώσεις το λόγο σ' όσους τον ζητάνε, να τηρήσεις τη δικονομία... Κι είσαι στην τσίτα, ο πρόεδρος είναι στην τσίτα επί οκτώ ώρες!».

«Δηλαδή δεν ηρεμείς ποτέ, ακόμα και στον ύπνο σου τα σκέφτεσαι. Ακόμα κι όταν έχεις δημοσιεύσει μια απόφαση σκέφτεσαι 'μήπως έχω κάνει λάθος';».

«Όταν έχεις να κάνεις με την τύχη διαφόρων ανθρώπων, τις περιουσίες τους, τα πάντα, δεν μπορείς να είσαι ήρεμος».

«Ειδικά στην ανάκριση πρέπει να παίρνεις αποφάσεις άμεσα... Να μην κάνεις λάθη γιατί κρίνεται η προσωπική ελευθερία του άλλου».

Οι ψυχολογικές πιέσεις που υφίστανται οι συνομιλήτριές μου εξ αιτίας της φύσης του επαγγέλματός τους και η επίδραση που αυτές έχουν στην προσωπική και οικογενειακή τους ζωή κορυφώνονται όταν έχουν να διαχειριστούν δύσκολες υποθέσεις. Για εκείνες που δικάζουν στα Διοικητικά Δικαστήρια, ή ασχολούνται με αστικές υποθέσεις αυτές οι πιέσεις είναι σαφώς περιορισμένες. Είναι, όμως, ιδιαίτερα έντονη η ψυχική φθορά για όσες δικάζουν υποθέσεις στα Ποινικά Δικαστήρια, καθώς και για όσες ασκούν καθήκοντα Ανακρίτριας. Σ' αυτές τις περιπτώσεις γίνονται κοινωνικοί ειδικών εγκλημάτων και ζοφερών εικόνων, οι οποίες τις ακολουθούν, δεν παύουν να τις απασχολούν και μετά την επιστροφή τους στο σπίτι και δυσχεραίνουν την αποφόρτισή τους πριν επιστρέψουν στην οικογένεια:

«Πολλές φορές όταν είμαι συναισθηματικά φορτισμένη από τη δουλειά, έχω περισσότερη ένταση στο σπίτι. Θα φωνάξω περισσότερο, θα εκνευριστώ πολύ πιο εύκολα. Δεν θα έχω την υπομονή που θα είχα σε άλλη περίπτωση με τα παιδιά κυρίως».

«Στην ανάκριση τα πράγματα είναι πολύ ψυχοφθόρα... Ζούμε δύσκολες καταστάσεις. Δηλαδή βλέπουμε πράγματα πολύ ψυχοφθόρα... που είναι δύσκολο να τα διώξεις απ' το μυαλό σου κι από την ψυχή σου τόσο εύκολα και να γυρίσεις στο σπίτι και να είσαι μια χαρά».

Αναφερόμενη μία συνομιλήτριά μου σε μια υπόθεση με μεγάλη δημοσιότητα, που είχε συνταράξει τα τελευταία χρόνια το πανελλήνιο και στην οποία η ίδια είχε ασκήσει ανακριτικά καθήκοντα:

«Εκείνο το διάστημα μας επηρέασε όλους [στο σπίτι]... Δηλαδή υπήρχαν στιγμές που ήμουν στο σπίτι και ήταν σαν να μην ήμουν. Ήμουν τόσο καταβεβλημένη, τόσο φορτισμένη που ήταν σαν να μην ήμουν εκεί εκείνες τις μέρες... Θα έπρεπε να υπάρχει ένα ολόκληρο οπλοστάσιο από παιδοψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, ψυχιάτρους και στο στάδιο της ανάκρισης και μετά, που να είναι παρόντες σε κάποιες καταθέσεις... Διατάσσουμε βέβαια κάποιες πραγματογνωμοσύνες, αλλά αυτό είναι μια διαδικασία... λίγο τυπική».

Και μία άλλη συνάδελφος:

«Κοιμόμουν και ξυπνούσα με τη δολοφονία μιας κοπέλας έχοντας δουλέψει μέρες με φωτογραφίες που [είχαν] τα σωθικά της, και βλέποντάς τη στον ύπνο μου, να ξυπνάω με την όψη της».

Και ο ρόλος του συζύγου σ' αυτές τις περιπτώσεις:

«Ο σύζυγος έχει απίστευτη κατανόηση».

«Αν υπάρχει [πίεση] το συζητώ με το σύζυγο».

«Τον ρόλο του ψυχοθεραπευτή που θεωρώ ότι χρειάζεται απαραίτητα στη δουλειά που κάνουμε και δεν τον έχουμε, για μένα παίζει ο σύζυγός μου... είναι καλός ακροατής, με ακούει».

Οι συνομιλήτρίες μου είναι ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένες όταν οι δύσκολες περιπτώσεις αφορούν παιδιά ή είναι υποθέσεις του Δικαστηρίου Ανηλίκων. Η ποινικοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων είναι ιδιαίτερα εμφανής στην περίπτωση των ανήλικων παραβατών. Αν και οι συνομιλήτρίες μου προσπαθούν να κρατούν απόσταση από τα γεγονότα, σε κάποιες περιπτώσεις αυτό είναι ανέφικτο.

«Δεν ήθελα ποτέ να πάω ανακρίτρια στα Δικαστήρια Ανηλίκων, γιατί το θεωρώ ψυχοφθόρο. Δεν θα μπορούσα να το αντιμετωπίσω...»

Το θεωρώ βαρύ... πραγματικά θαυμάζω τους συναδέλφους που το αντέχουν. Εγώ δεν θα μπορούσα».

«Σε μια υπόθεση θαυμάμαι [ήταν υπόθεση παιδεραστίας] επί μία εβδομάδα δεν μπορούσα να ηρεμήσω... Αυτές είναι οι ψυχοφθόρες υποθέσεις... συνήθως εκεί ζοριζόμαστε πολύ όλοι... εκεί χρειάζεται τεράστια ψυχραιμία και λογική... ιδιαίτερα όταν τα παιδιά έχουν την ηλικία των παιδιών σου».

Δύο από τις συνομιλήτριές μου με μικρά παιδιά, επηρεασμένες από περιπτώσεις παιδεραστίας και παιδικής πορνογραφίας που αντιμετωπίζουν τα δικαστήρια, εξέφρασαν τους φόβους τους για τα δικά τους παιδιά.

«Έχω φόβους για τα παιδιά, γιατί μεγαλώνουν σε μια κοινωνία που εγώ λόγω δουλειάς ξέρω ότι είναι πολύ σκληρή... Προσπαθώ να τους μιλάω για τους κινδύνους... αλλά για μένα όλοι οι άνθρωποι που είναι γύρω απ' τα παιδιά μου είναι εν δυνάμει απειλή... Δεν εμπιστεύομαι κανένα που πλησιάζει τα παιδιά μου. Μόνο τον άντρα μου. Άντε και τη μάννα μου!».

Ωστόσο υπάρχουν τρεις συνομιλήτριές μου που βεβαιώνουν ότι οι δύσκολες υποθέσεις δεν τις επηρεάζουν μετά την επιστροφή στο σπίτι:

«Μπορεί να είμαι λίγο λυπημένη... όμως μόλις φεύγω τα ξεχνάω όλα. Κι αν υπάρχει κάτι, το συζητώ με τον σύζυγο...θέλω μόνο να με ακούσει».

«Υπάρχει φόρτιση, αλλά είναι πρόσκαιρη. Μετά από ένα διάστημα το ξεχνάς».

«Δεν με επηρεάζει... Πρέπει να κάνεις διαχωρισμό και να λες: 'Εδώ τελειώνει η δουλειά κι εδώ αρχίζει η οικογένεια'. Βλέπω πολλά ζευγάρια στη δουλειά μας που οδηγούνται στα διαζύγια, είναι πάρα πολλά τα διαζύγια ή οι μόνες γυναίκες».

Συμπεράσματα – Προτάσεις

Μέσα από τις συνεντεύξεις αναδείχθηκαν και τα κύρια θέματα που προβληματίζουν τις συνομιλήτριές μου, καθώς κι εκείνα που οι ίδιες θεωρούν ότι παρεμποδίζουν την εναρμόνιση της επαγγελματικής με την οικογενειακή - προσωπική τους ζωή. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι μακροχρόνιες σπουδές, η προετοιμασία και οι απαιτήσεις του επαγγέλματος, καθώς και οι συνεχείς μεταθέσεις έχουν ως συνέπεια οι δικαστίνες να παρατείνουν το χρονικό όριο που αποφασίζουν να κάνουν οικογένεια. Οι περισσότερες δε εξέφρασαν την ανησυχία τους για το γεγονός ότι ο αριθμός των νεαρών γυναικών συναδέλφων τους που δεν κατορθώνει να προλάβει τη δημιουργία οικογένειας μέσα στα όρια της αναπαραγωγικής ηλικίας συνεχώς αυξάνει. Και πρέπει να αναφέρω εδώ ότι από τις συνομιλίες μας βγήκε το συμπέρασμα ότι το να έχει μια γυναίκα δικαστής παιδιά αντιμετωπίζεται ως μειονέκτημα από το Δικαστικό Σώμα. Αποτελεί, επίσης, κεντρικό συμπέρασμα αυτής της έρευνας ότι στο μεταβατικό στάδιο προς τις νέες μορφές οικογένειας, το παλιό στοιχείο και το καινούργιο συνυπάρχουν, αλλά και συγκρούονται αναδεικνύοντας αμφιθυμίες κι ενοχές. Οι δικαστίνες μου ακροβατούν να ισορροπήσουν την επαγγελματική με την προσωπική και οικογενειακή τους ζωή, όπως αμφιταλαντεύονται ανάμεσα στο παραδοσιακό και σ' ένα πιο σύγχρονο πρότυπο γυναίκας και μητέρας.

Ο φόρτος εργασίας αποτελεί μείζον πρόβλημα για τις συνομιλήτριές μου. Από αυτόν απορρέει η διαρκής έλλειψη χρόνου που τις στερεί την επαφή με την οικογένεια και τις προσωπικές τους ανάγκες, αλλά και το εργασιακό άγχος και οι ψυχολογικές πιέσεις που υφίστανται εξ αιτίας του. Ωστόσο η ύπαρξη οικογένειας αποτελεί για τις περισσότερες ασφαλιστική δικλείδα ψυχικής ισορροπίας καθώς τις γειώνει με την πραγματικότητα μέσα από τις ανάγκες της καθημερινότητας και τη διαπροσωπική σχέση με τον σύντροφο και τα παιδιά.

Οι δικαστίνες θεωρούν το επάγγελμά τους από τη φύση του ιδιαίτερα ψυχοφθόρο. Γι' αυτό τάχθηκαν όλες σχεδόν υπέρ της δημιουργίας, εντός των δικαστηρίων, ενός φορέα ψυχολογικής υποστήριξης των δικαστών αφενός μεν για τη δική τους προσωπική θωράκιση απέναντι σε δύσκολες υποθέσεις (κυρίως ποινικές) και αφετέρου για την εξασφάλιση συμβουλευτικής μέσω της παρουσίας κάποιων ειδικών

ψυχολόγων, παιδοψυχιάτρων κ.λπ. ως συμβούλων σε περιπτώσεις που χρειάζονται πιο εξειδικευμένες γνώσεις, όπως, για παράδειγμα, στη διάρκεια μιας ανακριτικής διαδικασίας ή κατά την αντιμετώπιση των ανήλικων παραβατών που καταλήγουν στα Δικαστήρια Ανηλίκων. Όπως χαρακτηριστικά ειπώθηκε, «ένας ψυχολόγος στα δικαστήρια χρειάζεται να υπάρχει εικοσιτέσσερις ώρες το εικοσιπετράωρο». Σ' αυτό διαφώνησε η εκπρόσωπος του συνδικαλιστικού οργάνου λέγοντας ότι «αν βελτιωθούν οι συνθήκες και γίνουν αξιοπρεπείς ώστε να μην υπάρχει πίεση, ο δικαστής αμέσως θα ηρεμήσει και θα μπορέσει ψύχραιμος και απερίσπαστος να κάνει τη δουλειά του».

Η οικονομική κρίση των τελευταίων ετών στη χώρα μας έχει επιφέρει σημαντικές αλλαγές στο επάγγελμα των συνομιλητριών μου σχετικά με το φόρτο εργασίας. Αν και οι υποθέσεις για μικροαδικήματα που φτάνουν στα δικαστήρια έχουν μειωθεί, γιατί «ο κόσμος δεν έχει λεφτά για δικηγόρους σε μικροϋποθέσεις», εν τούτοις χιλιάδες νέες υποθέσεις που αφορούν σε οικονομικά, ασφαλιστικά κι εργατικά ζητήματα, όπως κόκκινα δάνεια, υπερχρεωμένα νοικοκυριά, φοροδιαφυγή, πτώχευση, διαφθορά, έχουν προστεθεί για διεκπεραίωση στον ήδη βεβαρυμένο κατάλογο της δουλειάς τους. Η κρίση επιφέρει και μείωση των δαπανών για υποδομές, όπως συντήρηση κτιριακών εγκαταστάσεων και γραφείων, καθώς και ελλείψεις σε γραφική ύλη, φωτοτυπικό μελάνι κ.λπ., ενώ, με την αποχώρηση πολλών από τους γραμματείς που συνταξιοδοτήθηκαν και δεν αντικαταστάθηκαν, οι συνομιλήτριές μου επιβαρύνθηκαν και με τη γραμματειακή υποστήριξη. Αν και οι περισσότερες δικαστίνες δεν παραπονούνται για τη μείωση των αποδοχών τους λόγω κρίσης, «είμαστε κι εμείς σαν όλους τους Έλληνες», οι ίδιες υφίστανται και περαιτέρω μειώσεις του μισθού ή και των διακοπών τους αν δεν έχουν φέρει εις πέρας τον αριθμό των υποθέσεων που ανέλαβαν. Όπως μου ανέφερε χαρακτηριστικά η εκπρόσωπος του συνδικαλιστικού τους οργάνου «στην Γαλλία και στη Γερμανία ο δικαστής ασχολείται με πέντε υποθέσεις το μήνα. Εμείς ασχολούμαστε με πενήντα υποθέσεις το μήνα» και πρόσθεσε ότι «στην Αθήνα ο αριθμός των δικηγόρων είναι όσοι σε ολόκληρη τη Γαλλία» υπονοώντας ότι όλοι αυτοί πρέπει κάπου ν' απασχοληθούν.

Η πολυνομία, με νόμους διάχυτους που δεν έχουν ποτέ κωδικοποιηθεί, μαζί με όλα τα παραπάνω συντελούν στην μεγάλη αργοπορία στην απονομή της Δικαιοσύνης, που καταλήγει να ισούται με αρνησι-

δικία και να αποτελεί τεράστιο πρόβλημα που οι συνομιλήτριές μου θεωρούν ότι πρέπει να αντιμετωπιστεί με την βοήθεια της Πολιτείας. Έγινε, επίσης, αναφορά στο πρόβλημα της γραφειοκρατίας που συμβάλλει σ' αυτή την αργοπορία, όταν ζητούνται έγγραφα από άλλες αρμόδιες Δημόσιες Υπηρεσίες τα οποία είτε αργούν πολύ να έλθουν, είτε δεν έρχονται ποτέ, ενώ παράλληλα ο ρυθμός των υποθέσεων προς εκδίκαση τρέχει καταγιγιστικά. Κι ακόμα για κάποια φαινόμενα έλλειψης αξιοκρατίας σε κάποιες μεταθέσεις και προαγωγές, συμμετοχές σε συμβούλια κ.λπ.

Προτάθηκε επίσης, να εφαρμοστούν οι εναλλακτικές μορφές απονομής της Δικαιοσύνης. Αν και ο νόμος για την Αποκαταστατική Δικαιοσύνη έχει ήδη ψηφιστεί, εν τούτοις δεν εφαρμόζεται γιατί δεν έχουν δημιουργηθεί οι απαραίτητες υποδομές και δεν έχει προηγηθεί η ανάλογη εκπαίδευση των δικαστών. Η εφαρμογή αυτών των εξωδικαστικών μορφών απονομής της Δικαιοσύνης θα επέτρεπε ένα πρώτο φιλτράρισμα των υποθέσεων και θα μείωνε κατά πολύ την ύλη που φτάνει στα δικαστήρια.

Η υπερεκπροσώπηση των γυναικών στο Δικαστικό Κλάδο σχολιάστηκε ως ανεπιθύμητη κατάσταση από τις συνομιλήτριές μου αν και, όπως ανέφεραν, οι γυναίκες που εισήχθησαν μαζικά στο Δικαστικό Σώμα *«έφεραν μαζί τους έναν αέρα φιλελευθερισμού»* στο συντηρητικό αυτό χώρο. Εν τούτοις θεωρούν ότι στο μέλλον πρέπει να επιδιωχθεί ισορροπία των δύο φύλων και να αρχίσουν να εισέρχονται στο Σώμα περισσότεροι άνδρες, γιατί *«τα μικτά τμήματα είναι πιο ισορροπημένα και σε αυτά τα πράγματα δουλεύουν καλύτερα»*.

Παρά τις δύσκολες συνθήκες και την έλλειψη χρόνου με έκπληξή μου διαπίστωσα ότι πολλές δικαστίνες βρίσκουν χρόνο να παρακολουθήσουν μαθήματα ξενόγλωσσας νομικής ορολογίας ή να γράψουν βιβλία για φοιτητές πάνω σε νομικά θέματα, ενώ παράλληλα αναφέρουν ότι χρειάζονται επιμόρφωση πάνω στις νέες μορφές αδικημάτων που θεσπίστηκαν τα τελευταία χρόνια της κρίσης, όπως π.χ. το οικονομικό και το ηλεκτρονικό έγκλημα, η βία στην οικογένεια κ.λπ. Γιατί τα πράγματα, όπως είπαν, αλλάζουν, οι κοινωνίες αλλάζουν και γίνονται πολλές νομοθετικές μεταρρυθμίσεις σε όλους τους τομείς του Δικαίου. Επίσης θεωρούν ότι αξίζει να γίνονται έρευνες σαν αυτήν για να ακούγονται τα προβλήματά τους, που όμως να τις λαμβάνει υπ' όψιν της η Πολιτεία όταν σχεδιάζει τις πολιτικές της.

Τρεις από τις συνομιλήτριές μου βλέπουν δυσοίωνα το μέλλον των νεαρών γυναικών συναδέλφων τους που εισέρχονται σήμερα στο Σώμα, εξαιτίας των συνθηκών εργασίας, της αύξησης των δικογραφιών, αλλά και των εγκλημάτων που γίνονται όλο και πιο περίπλοκα, ενώ οι υπόλοιπες θεωρούν ότι τα πράγματα θα συνεχίσουν ως έχουν. Ωστόσο όσον αφορά τις ίδιες δεν βλέπουν εκπλήξεις στο μέλλον για τον εαυτό τους. Με την επιτηρίδα όλες και όλοι προάγονται κανονικά εφ' όσον δεν υπάρχουν πειθαρχικά θέματα και εκκρεμείς υποθέσεις. Ο φόρτος δουλειάς θα είναι λιγότερος στις υψηλότερες βαθμίδες, τα παιδιά θα έχουν ήδη μεγαλώσει οπότε θεωρούν ότι θα έχουν την ευκαιρία να κάνουν καλύτερης ποιότητας εργασία, να συμμετάσχουν σε συμβούλια κι επιτροπές που τις ενδιαφέρουν και γενικότερα να ασχοληθούν περισσότερο με το επιστημονικό μέρος της δουλειάς τους. Οι περισσότερες θα ήταν ικανοποιημένες να προφθάσουν ηλικιακά το βαθμό του Εφέτη ή του Προέδρου Εφετών και μόνον μία συνομιλήτριά μου διατύπωσε ευθέως την επιθυμία της να προχωρήσει και στον Άρειο Πάγο.

Άφρα τελευταίο το πρόβλημα της φύλαξης των μικρών παιδιών για να τονίσω τη σημασία του. Κι αυτό γιατί η διευκόλυνση των μητέρων, που εργάζονται σ' ένα τόσο απαιτητικό επάγγελμα που τα ωράριά του μπορεί να τις απασχολούν και μέχρι αργά το βράδυ, αποτελεί αναφαίρετο δικαίωμα. Γι αυτό όλες ανεξαιρέτως οι συνομιλήτριές μου αναφέρθηκαν στην ανάγκη δημιουργίας ενός Παιδικού Σταθμού, ιδιωτικού εν ανάγκη, που να λειτουργεί στο χώρο των Δικαστηρίων και να απασχολεί τα παιδιά τα δικά τους, καθώς και των γραμματέων μέχρι αργά το απόγευμα, ώστε να μπορούν απερίσπαστες να δικάζουν χωρίς το άγχος του χρόνου μήπως δεν προλάβουν να παραλάβουν το παιδί τους και μείνει στο δρόμο. Μερικές αναφέρθηκαν και στη λειτουργία ακόμα κι ενός δημόσιου σχολείου κοντά στην περιοχή των Δικαστηρίων για τα παιδιά των δικαστών και των υπαλλήλων των δικαστηρίων. Καταλήγω κλείνοντας με τα λόγια της Α.Μ. Slaughter (2012) η οποία απευθυνόμενη στην Πολιτεία των ΗΠΑ είπε χαρακτηριστικά: «Φροντίστε έτσι ώστε τα προγράμματα των σχολείων να συμβαδίζουν με τα προγράμματα της εργασίας [των γυναικών]. Το παρόν σύστημα βασίζεται σε μια κοινωνία που δεν υπάρχει πλέον, μια κοινωνία, κυρίως αγροτική, που ο κανόνας είχε τις μητέρες να κάθονται σπίτι».

Βιβλιογραφία

- Δασκαλάκης, Ηλ. κ.ά. (1983). *Απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Déchaux, J.-H. (2008). *Η Κοινωνιολογία της οικογένειας*. Αθήνα: Πολύτροπον.
- Εταιρεία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη Δημοκρατία και τις Ελευθερίες, (1991). *Δικαιοσύνη και δικαστές. Προβλήματα και προοπτικές, Α΄ Συνέδριο*. Αθήνα: Α. Σάκκουλας.
- Evans, M. (2003). *Φύλο και κοινωνική θεωρία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Λυμπεροπούλου, Χρ. και Βασιλάτη, Ζ. (1991). Η γυναίκα δικαστική λειτουργός. Στο Εταιρεία Ελλήνων Δικαστικών Λειτουργών για τη Δημοκρατία και τις Ελευθερίες, *Δικαιοσύνη και δικαστές. Προβλήματα και προοπτικές, Α΄ Συνέδριο*. Αθήνα: Α. Σάκκουλας.
- Mason, J. (2003). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας* (Επιστημονική επιμ.: Ν. Κυριαζή). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μουρίκη, Α. (2008). *Πολιτικές προτεραιότητες και σημαντικά ζητήματα που αναδύονται σε σχέση με τη συμφιλίωση οικογένειας και επαγγελματικής ζωής. Σειρά Μελέτες-Έρευνες ΕΚΚΕ*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Ερευνών (ΕΚΚΕ).
- Μουσούρου, Λ. και Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.) (2005). *Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής*. Αθήνα: Gutenberg.
- Slaughter, A. M. (2012). Why women still can't have it all. *The Atlantic*. July-August. Στο <http://www.theatlantic.com/magazine/toc/2012/07/>